

„EN NEDGRAVEN SKAT“

DET KGL. BIBLIOTEKS UDLÅN 1778-1820

AF

CHRISTIAN KAATMANN

Det kongelige Bibliotek fejrede i efteråret 1993 200-året for sin åbning som offentligt bibliotek. Bibliotekets historie er i mange måder velbeskrevet frem til midten af forrige århundrede¹. Derfor har det altid undret mig, at der blandt de mange bibliotekshistoriske undersøgelser var så få, der handlede om det, der var det egentlige formål med bibliotekets eksistens: læsernes adgang til bøgerne, især i form af udlån – det er aldrig opgjort i konkrete tal, hvor stort udlånet var, det er ikke tidligere opgjort, hvilke personer eller grupper der benyttede biblioteket, og der er aldrig publiceret en oversigt over, hvad der blev udlånt. Jeg troede længe, det skyldtes, at der ikke fandtes materiale til at belyse udlånets historie. Selve noteringerne, udlånsprotokollerne, er imidlertid bevaret stort set intakte² fra 1778 og langt ind i vort århundrede, men har, med Jon Erichsens ofte citerede ord om biblioteket i Møllmanns tid, ligget som en „nedgraven Skat“³. Det kongelige Biblioteks historieskrivere har her fulgt en generel tendens blandt bib-

¹ En oversigt over litteraturen fra ældre tid findes i hovedværket, E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store Kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 1. udgave 1825, 2. udgave 1844. Den vigtigste tilgang til litteraturen om Det kgl. Bibliotek: Harald IIsøe: *Kilder og litteratur til Det kongelige Biblioteks historie*, trykt 1844-1992 en udvalgsbibliografi, *Specialhjælpebidler* 11, Det kongelige Bibliotek, 2. udgave Kbh. 1992.

² Udlånsprotokollerne ligger i bibliotekets arkiv under signatur D5. Bevaret er: 1778-90, 1 bd.; 1791-93, 1 bd.; 1803, 1 bd.; 1804, 1 bd.; 1806, 1 bd.; 1809, 1 bd.; 1810ff: 1 bd. pr. år frem til 1935.

³ Jon Erichsen: *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliotek, ved Jon Erichsen, Deputeret i Rentekammeret, Conferentsraad, og Bibliothecarius ved det store Kongelige Bibliotek*, 1786, fortalen „Til Læseren“, første s.

liotekshistorikere til at beskæftige sig med samlingerne snarere end benyttelsen. Langt de fleste bibliotekshistoriske undersøgelser strejfer kun benyttelsen i form af en omtale af adgangsreglerne.

Denne undersøgelse er begrænset til 2 års udlån, nemlig et af de første hele år, hvor der er bevaret en fuldstændig notering af udlånet, 1782. Det andet år skulle så ligge efter åbningen i 1793. Årene 1794–1802 mangler i rækken af udlånsprotokoller. Ganske vist findes der protokoller for 1796–99, men mine undersøgelser har vist, at det er læsesalsprotokoller – de mangler betegnelsen „*Udlaaningsprotokol*“ og indeholder noteringer om låners brug af bogen på læseværelset⁴. Dermed var det tidligste år med tilgængeligt materiale efter åbningen 1803, men årene 1803, 1804 og 1806 var på forhånd udelukket på grund af den alt for store mængde udlånsnoteringer, mens protokollerne for 1805, 1807 og 1808 mangler. Jeg valgte derfor året 1810 som et år kort efter åbningen og med en overkommelig udlånmængde. Undervejs var det nødvendigt yderligere at begrænse udvalget af materiale. Udlånsprotokollerne fra 1785 fremad er opdelt alfabetisk efter de udlånte bogtitler/forfattere fra A til Ø. Jeg kunne derfor dække hele året 1810, og alligevel indskrænke materialet ved kun at tage bogtitler/forfattere, der begyndte med A.

Undersøgelsen falder i to dele. Den første indeholder en fuldstændig statistik over udlånet 1778–1820. Den anden omfatter en analyse og identifikation af de lånere og udlånsmaterialer, der optrådte i de to nævnte afsnit af udlånsprotokollerne. En del lånere og meget af det udlånte håndskriftsmateriale har, af tidnød, måttet forblive uden endelig identifikation, men statistikken beror på en tælling af alle udlån, for årene 1811–20 dog baseret på stikprøver omfattende ca. 30% af hvert års udlån.

Benyttelsehistorien som bibliotekshistorisk disciplin

Det er karakteristisk for størstedelen af den bibliotekshistoriske litteratur, at samlingerne står i fokus for interessen. Biblioteksbenyttelsen er, som Helge Nielsen bemærker, „i nogen grad forsømt af forskningsbibliotekshistorikerne“⁵. Og ikke kun af forskningsbibliotekshistorikerne,

⁴ Noteringer som „afbrugt“ eller „ikke siden brugt indtil [dato]“ kan vel kun findes i en læsesalsprotokol.

⁵ Helge Nielsen: Erfaringer fra og synspunkter på bibliotekshistorisk forskning, *Bibliotekshistorie* 4/1992, s. 17.

kunne man tilføje. Dette skyldes ikke, som man kunne tro, mangel på materiale. Bevarede udlånsprotokoller fra det 18. århundrede eller det tidlige 19. århundrede findes fra mange biblioteker verden over⁶.

For Danmarks vedkommende er Det kongelige Biblioteks udlånsprotokoller dog enestående ved også at dække en del af det 18. århundrede. De tidligste bevarede udlånsprotokoller, jeg har kendskab til fra andre danske biblioteker, er fra Pastoralseminariets Bibliotek 1834–56, mens f.eks. Universitetsbibliotekets udlånsprotokoller først findes bevaret fra 1854⁷.

Selv om kildematerialet findes, er der meget få bibliotekshistoriske værker, som berører benyttelsen af bibliotekerne mere end ganske periferisk. Et lyspunkt er i så henseende Ladislaus Busaz' tobinds tyske bibliotekshistorie, der har et veldisponeret kapitel om „Die Benützung“. Busaz opridser hovedlinierne i benyttelseshistorien, med et skarpt hovedskel omkring år 1800, hvor de store, hidtil lukkede fyrste- og institutionsbiblioteker overgår til at være offentligt tilgængelige brugsbiblioteker. Karakteristisk er det, at fyrsten før denne overgang vilkårligt tillod eller forbød adgang i hvert enkelt tilfælde eller helt generelt, som f.eks. for Det kongelige Bibliotek i Berlin, hvor der i 1758 blev udstedt regler for lånevilkårene, der fastsatte, hvilke grupper der frit kunne låne. Disse regler blev igen fejlet væk ved en ny instruks fra kongen 1783, der forbød ethvert udlån. Den sidstnævnte instruks blev ikke engang offentliggjort⁸!

⁶ Således fra Sverige udlånsprotokoller fra Kungliga Biblioteket, Stockholm, Lunds Universitetsbibliotek og Uppsala Universitetsbibliotek – se: Margareta Björkman: *Läsarnas nöje. Kommerciella lånbibliotek i Stockholm 1783–1809*, Uppsala 1992, s. 37f. Fra Tyskland f.eks. de berømte protokoller fra Wolffenbüttel, samt protokoller fra Oldenburg, omtalt og analyseret hos Egbert Koolman: *Benutzung und Benutzer der Herzoglichen öffentlichen Bibliothek in Oldenburg 1792–1810*, i: *Peter Friedrich Ludwig und das Herzogtum Oldenburg. Beiträge zur oldenburgischen Landesgeschichte um 1800*, Oldenburg 1979 og hos Gabriele Crusius: *Gründung und Frühgeschichte der Herzoglichen öffentlichen Bibliothek in Oldenburg (1792–1847)*, Oldenburg 1981, s. 30. Mange flere udlånsprotokoller er uden tvivl bevaret.

⁷ Pastoralseminariets Udlånsprotokoller: se Vejledende Arkivregistraturer fra Rigsarkivet, nr. XXI: *Københavns Universitets Arkiv 1479-ca. 1978*, Rigsarkivet Kbh. 1978, nr. 16.10.01. Universitetsbibliotekets protokoller findes endnu i bibliotekets eget magasin.

⁸ Engelbert Plassmann: *Geschichtliche Grundlagen des Benutzungsrechts der deutschen Bibliotheken*, *Bibliothek und Wissenschaft* 8/1972, s. 165–68. Se også Friedrich Wilken: *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1828, især s. 106–8, 123, 161 og 208ff.

For visse biblioteker gjaldt der tidligt faste og liberale regler. Berømt var navnlig biblioteket ved det unge universitet i Göttingen, der allerede i 1761 fik et reglement, som blev normgivende⁹ – sågar studerende kunne låne, hvilket uden tvivl var en af grundene til, at Göttingen blev fast station for de fleste på studierejsen ud i Europa.

Den faktiske brug af de første offentlige biblioteker er som nævnt sparsomt undersøgt. Jeg kan nævne tre eksempler. Det første er K.W. Humphreys undersøgelse af det private klubbibliotek Bristol Library Society, hvor han har registreret 13.500 udlån over en årrække på 11 år¹⁰. Dette udlånstal er fordelt på kun 900 forskellige titler – en meget intensiv udnyttelse, der er karakteristisk for et lille bibliotek for en sluttet kreds af medlemmer. De mest udlånte titler fandtes inden for historie (6.700 udlån) og skønlitteratur (3.313 udlån). Dette læseselskab er i øvrigt behandlet flere gange¹¹, men uden en mere konkret undersøgelse af, hvem der lånte hvad, eller angivelse af, hvor stort det årlige udlån var.

Det andet eksempel er en ganske ny undersøgelse¹² fra 1992 af Stockholms lejev biblioteker, der som den første forsøger en stort anlagt empirisk baseret undersøgelse af alle lejev biblioteker omkring år 1800 i en by, der kan sammenlignes med København.

Det tredje eksempel er den eneste stort anlagte undersøgelse af udlånet fra et bibliotek i det 18. århundrede, Mechthild Raabes monumentale firebindsværk om Wolfenbüttel-biblioteket¹³, der giver fuldstændige oplysninger om de fleste lånere og udlånte bøger ved biblioteket mellem 1714 og 1799. Værket er en pionerindsats, og det fremlagte materiale kan for første gang give en konkret basis for spekulationerne om den litterære offentlighed i det 18. århundrede, en basis, der går ud over de anekdotiske beretninger om enkelte berømtheders læsning. Mechthild Raabes værk er blevet en inspirationskilde for mig, selv om Wolfenbüttel-biblioteket var noget forskelligt fra vort Kongelige

⁹ G. Leyh: Die Gesetze der Universitätsbibliothek zu Göttingen, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 37/1920, s. 1–30.

¹⁰ Humphreys, K.W.: The book and the library in society, *Library History* 7/1985, s. 117.

¹¹ Kaufman, Paul: *Borrowings from the Bristol Library 1773–1784. A unique recording of reading vogues*, Charlottesville 1960.

¹² Margareta Björkman 1977.

¹³ Mechthild Raabe: *Leser und Lektüre im 18. Jahrhundert. Die Ausleihbücher der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, 1–4, München 1984.

Bibliotek. Det havde en blomstringsperiode med udlånstal på henimod 1000 om året ret tidligt i det 18. århundrede, men sygnede hen, da byen holdt op med at være regeringsby. Også i lånerkreds og arten af det udlånte adskilte Wolfenbüttel sig stærkt fra, hvad jeg nedenfor kan fortælle om Det kongelige Bibliotek. Wolfenbüttel-biblioteket havde tilsyneladende en ret bred brugerkreds og udlånte morskabslæsning, hvor Det kongelige Bibliotek i det 18. århundrede for størstedelen udlånte materiale til studier og forskning, bortset fra kongehoffets behov.

Bibliotekerne i København omkring år 1800

København var overordentlig stærkt præget af at være residens- og regeringsby. Det kongelige hof alene formodes omkring år 1800 at have beskæftiget 2% af befolkningen (ca. 2.000 personer)¹⁴. Derudover fandtes en større skare af embedsmænd i regeringskontorerne, ansatte ved universiteterne og ved byens kirker (tilsammen ca. 10% af indbyggerne) og et meget stort antal soldater og officerer, der i 1801 udgjorde ca. 20% af byens befolkning. Endelig levede en lang række personer af en pension, bevilget af kongen. Tilsammen var formentlig 30–40% af befolkningen ansatte i det offentlige.

Det kongelige Bibliotek var før 1793 talmæssigt ikke det største udlånsbibliotek i København. Både Universitetsbiblioteket og et privat bibliotek som Suhms siges at have haft et større udlån, men tallene mangler. Det samme gælder for byens lejebiblioteker og læseselskaber. I det meste af det 18. århundrede var byens dominerende videnskabelige biblioteker de private. Det største af dem alle var grev Thotts, som Suhm anslog til mere end 120.000 bind¹⁵. Om udlånet fra Thotts bibliotek vides næsten intet, men det var ikke så stort af omfang som fra Suhms. Om udlånet fra Suhms bibliotek vides der „besynderlig lidt“¹⁶, bortset fra at adgangen var temmelig fri. Også andre private biblioteker i København havde i det 18. århundredes løb stået åbne for offentligheden – det gælder Hans Grams i begyndelsen af århundredet og

¹⁴ Claus Bjørn: Fra reaktion til grundlov, *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie* bd. 10, Kbh. 1990, s. 85.

¹⁵ P.F. Suhm: Samlede Skrifter, *Suhmiana*, bd. XV, s. 148, hvor Suhm foretager en formelig gennemgang af byens biblioteker.

¹⁶ Robert L. Hansen: Peter Frederik Suhm og hans bibliotek, *Bibliotek og Forskning. Årbok*, bd. 12/1963, s. 26.

Classens i århundredets slutning, men der var ingen af dem, der havde nær den betydning som Suhms bibliotek.

Efter Det kongelige Biblioteks åbning for offentligheden i 1793 overdrog Suhm sin store bogsamling til Det kongelige Bibliotek. Det kongelige Bibliotek var blevet Suhms efterfølger, og nu blev biblioteket af stigende betydning som udlånsbibliotek. Suhm synes ikke at have haft faste regler for adgangen til sit bibliotek. Det beroede på hans og hans bibliotekars velvilje, hvem der fik adgang, og det betød i praksis en meget liberal låneadgang.

„Ved Bibliothekarernes Føielighed“ – udlån før år 1793

Fra den først kendte kongelige bibliotekar Niels Nielsen Koldings tid i 1500-tallet frem til årene omkring 1700 ved man næsten intet om benyttelsen af kongens bibliotek. Selv om Tycho Brahe fik lov til at låne fra biblioteket, var det endnu på Frederik III's tid først og fremmest kongens private bogsamling. Adgang gaves kun ved kongens særlige nåde, eller senere, da biblioteket mere var overladt til sig selv, ved „Bibliothekarernes Føielighed“¹⁷. Om Wolfen, der var bibliotekets leder omkring år 1700, siges: „ja endog de gemeeneste trykte Bøger at udlaane og communicere var han heel difencil“¹⁸. I Hans Grams tid som leder af biblioteket (1730–48) blev der åbnet for lidt friere adgang, men de første forslag om offentlig adgang fremkom først i 1750erne¹⁹. Det skulle dog komme til at vare 40 år, før disse forslag blev realiseret.

Tværtimod var biblioteket i Bernhard Møllmanns lange embedstid (1748–78) efter sigende nærmest lukket for adgang. Til belysning af

¹⁷ Werlauff 1844, s. 123.

¹⁸ Citeret hos Werlauff 1844, s. 125.

¹⁹ Der foreslås 4 timers ugentlig åbningstid, Werlauff 1844, s. 185.

Side 2 i den første udlånsprotokol er præget af oprydningen efter Møllmanns afgang – de øverste linier lyder: „Udlaant i sal. Möllmanns Tiid, saa vidt mig ved vedkommende Personers egen Tilstaaelse er bleven bekiendt“. (Det kgl. Biblioteks Arkiv).

forholdene ved Møllmanns afgang kan citeres et brev fra Rasmus Nyerup til efterfølgeren J.H. Schlegels søn²⁰:

„Du var selv Øienvidne til, i hvad gyselig Uorden Din Fader 1778 efter Møllmanns Død forefandt Bibliotheket; hvor uhyre store Stabler og Dynger af Bøger i raae Materie laae henslængte paa Gulvet, paa Galleriet, i hvert Hjørne og hver Krog; hvor mange kostbare Verker derover vare blevne beskadigede, forrevne og defecte; at der manglede Stole, Borde, Trappesti[g]er, og alle Beqvemmeligheder, som behøves, naar et Bibliothek skal være til Brug; men – det er sandt – det havde aldrig været Møllmanns Tanke, at Bibliotheket skulde være til Publici Nytte; og var han i egentlig Forstand ikke Bibliothecair, men, at jeg skal bruge Schellhørns Udtryk, Bibliotaphos [dvs. „biblioteksbegraver“], som i Støv og Mørke begrov den kostbare kongelige Bogsamling og nægtede Landets Lærde Adgang dertil. ... Endogsaa imod dem, som, for at kunne bruge Bibliotheket, havde forsynet sig med kongelige Ordre, f. Ex. Canzler Cramer, Kofod Ancher, Din Fader, viiste han sig vrangvillig. ... Naar et eller ander Værk kunde blive forlangt af Bibliotheket, svarede Møllman enten, at det ikke var der, eller, hvilket er latterligt, at det var saa ziirligt indbundet, at Bindet ved Udlaan let kunde blive smudsigt.“

Samme indtryk af forfald bekræftes af overleveringsforretningerne i forbindelse med Schlegels overtagelse af bibliotekarhvervet²¹. Bibliotekaren hæftede dengang personligt for, at de bøger, han havde overtaget ved sin tiltrædelse, også fandtes der, når han gik af. Derfor indledtes ansættelsesperioden med en opgørelse. Da Schlegel overtog biblioteket, indgik i opgørelsen en „Fortegnelse over forskellige Slags Bøger, som er fundet paa Armlehn af Galleriet den 18. Oct. 1779“²²!

²⁰ R. Nyerup: *Brev til Joh. Fred. Wilh. Schlegel i Berlin trykt for at være som Tilgift til Afhandlingen om de Kongelige Danske Historiographer*, 1787, s. 9ff. Jeg skylder Harald Hsøe tak for denne henvisning.

²¹ Bibliotekaren hæftede dengang personligt for, at de bøger, han havde overtaget ved sin tiltrædelse, også fandtes der, når han gik af. Derfor indledtes ansættelsesperioden altid med en „bo-opgørelse“, hvor bibliotekets bogbestand blev gennemgået.

²² Det kgl. Biblioteks Arkiv, signatur E 43. Fortegnelsen er revideret af den ved kgl. befaling af 1778 12/8 nedsatte bibliotekskommission. Der findes tilsvarende bevarede lister over „journaler, som staaar paa galleriet paa højre armlehn“ og „de uindbundne bøger, som fandtes i det lille kammer ved det kongelige Bibliotek“ med flere (signatur E44, E45 &c.).

Og dog blev der lånt bøger ud også i Møllmanns tid, men tilsyneladende uden at det rigtig blev noteret nogen steder. De fleste af de ældste noteringer i udlånsprotokollerne består af opsamlinger fra Møllmanns tid. Overskriften lyder „Udlaant i sal. Møllmanns Tid saa vidt mig ved vedkommende Personers egen Tilstaaelse er bleven bekiendt“. Der var udlån til professorerne Harsdorff og Kall, til retshistorikeren Kofod Ancher og nogle få andre²³. Det fremgår ikke altid, hvad der konkret har været udlånt. Om Kofod Anchers lån bemærkes blot, at „Hvad Hrr... A. Kofod Ancher havde har han afleveret til afd. Justitsrd. Schlegel, og disse Manuscripter var af Hr. Nyerop udtagne af Schlegels Stervboe og paa Bibliotheket rigtig leverede“.

Efter Møllmanns død blev der givet friere adgang, og udlånene blev nu indført i de stadig bevarede protokoller. Schlegel autoriserede i 1779 sin stedfortræder til i hans fravær „imod beviser efter eget Godtbe- findende at udlaane Bøger, dog for det første med Sparsomhed, saalkæn- ge Bibliotheket ikke endnu var fuldkommen registreret ...“²⁴. Udlånene skulle indføres „i den dertil indrettede Protokol“. Og fra Jon Erichsens tid foreligger der ligefrem udkast til en instruks om daglig åbningstid (kl. 9–11 formiddag, bortset fra onsdag og lørdag), hvor alle de stu- derende, der kunne finde plads, kunne få „hvad Bøger de forlange til Læsning eller Eftersyn“, ligesom „Lærde og Studerende her i Staden“ kunne låne hjem, „ei allene trykte Bøger, men ogsaa Manuscripter“.

„Vi har bestemt vort store Bibliotek til almen og offentlig Brug“

Instruktionen til den nye overbibliotekar D.G. Moldenhawer fastslog allerede ved hans tiltræden i 1787, at Det kongelige Bibliotek var et offentligt bibliotek:

„Da Wir Unsere große Bibliothek zum allgemeinen und öffentlichen Gebrauche bestimmen und vornehmlich die Beförderung der morali- schen Glückseligkeit unserer sämtlichen Staaten, und die größere und ausgebreitete Cultur aller Wissenschaften und Künste, so wie die Gelehrsamkeit überhaupt ihr eigentlicher Zweck beständig seyn und bleiben soll, so wird Unser Bibliothecarius hiedurch angewiesen, diese Absichten ... unverrückt vor Augen zu haben“²⁵.

²³ Protokol over Udlaante Bøger af 12. Sep. 1778, s. 2.

²⁴ Werlauff 1844, s. 236f.

²⁵ Citeret hos Werlauff 1825, s. 260ff.

Den officielle åbning afventede kun, at samlingerne blev bragt i orden. I mellemtiden kunne værker, „som ei vare altfor kostbare“, udlånes til embedsmænd og lærde i hovedstaden, især professorer²⁶, altså omtrent efter de hidtidige retningslinjer.

I 1793 kom så den officielle åbning. I modsætning til de private bogsamlinger med offentlig adgang fandtes der nu i København et bibliotek med klare regler for adgangen – det moderne offentlige biblioteks epoke var indledt, det var ikke mere bibliotekarens „tjenstfærdighed“²⁷, der afgjorde adgangen, men objektive regler:

Adgang til benyttelse af bøgerne på læseværelset stod åben „for enhver der ønsker at benytte sig deraf“²⁸, alle hverdage fra kl. 10–12. Adgang til hjemlån af bøgerne havde fast bosiddende og/eller bibliotekaren bekendte folk. For fremmede eller „gandske ubekjendte Personer“ krævedes „en her i Byen bosiddende eller bekiendt Mands Haand“, altså kaution efter et mønster, der minder om det, som i dag kræves af lånere, der ikke har fast bopæl i Danmark.

I forbindelse med åbningen fik biblioteket samtidig en række loka-leudvidelser, herunder for publikum vigtigst fra 1796 en egentlig læsesal i et værelse, der hidtil var blevet benyttet af Kunstammeret (Nationalmuseets forgænger). De, der ønskede at læse i bibliotekets bøger, havde hidtil måttet stå op i bibliotekets store (magasin-)sal, hvor nogle reoler samtidig tjente som borde²⁹. Samtidig med den bygningsmæssige udvidelse blev der ansat ekstra personale.

²⁶ Werlauff 1844, s. 250.

²⁷ Ladislav Busaz: *Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800–1945)*, Wiesbaden 1976, s. 152.

²⁸ Offentlig bekendtgørelse af 16. december 1793, citeret hos Werlauff 1825, s. 311ff.

²⁹ Werlauff 1825, s. 303ff. samt sammes: *Erindringer om Guldhornstyveriet den 4. de Mai 1802*, 1858, s. 1–15, der også giver et indtryk af dagens gang i biblioteket.

Udlånsprotokollen for Det kgl. Bibliotek fra årene 1778–1790 er den ældste bevarede kilde, der giver et bredt indblik i en hel periodes læsning i Danmark. Her ses en side af protokollen for 1782. Blandt lånernavnene ses Major Scheel (forf. til *Frederik IV's Krigshistorie*), Kall, Luxdorph, Thorkelin mfl. (Det kgl. Biblioteks Arkiv).

Udlån 1778–1820

Udlånstallene i tabellerne nedenfor er baseret på en optælling af samtlige udlån i hele udlånsprotokollen for alle årene 1778–1810, for så vidt protokollen er bevaret. For årene 1811–20 er som nævnt ovenfor kun optalt ca. 28% af årets udlån³⁰, ud fra hvilket der så er anslået et tal for årets samlede udlån.

Udlånsstatistik for årene 1778–1820

1. Statistik for 1778–1810, baseret på optælling af alle udlån

	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786
Hele året	17	3	2	38	88	21	1	40	173
	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795
Hele året	125	323	817	875	752	1066	597		
	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804
Hele året								4961	4846
	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1778–1810 i alt		
Hele året		5473			1916	1551	23685		

Udlånsstatistik for årene 1778–1820

2. Statistik for 1811–1820 beregnet ud fra delvis optælling

	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817
Hele året	2932	2705	3050	3125	3206	3185	2982
	1818	1819	1820	1811–20 Anslået ialt			
Hele året	2794	3235	3413	30627			

Systematisk registrering af udlån er bevaret for 1780–93 og 1809ff. samt for enkeltårene 1803, 1804 og 1806; endvidere findes: 1778: sept.–dec.; 1779: jan.–marts; for 1780 findes kun nov.–dec., for 1785 kun okt.–dec.; 1793 er næppe fuldstændig. Tabellen for 1778–1810 er baseret på en fuldstændig optælling af alle registrerede lån i protokollerne for disse år.

Tabellen for årene 1811–1820 er derimod baseret på optælling af titlerne under A, B og S i protokollerne for disse år, som derefter er opregnet ud fra disse bogstavers gennemsnitlige andel i alle forudgående, bogstavede protokoller. De registrerede titler opføres i protokollerne fra og med 1785 opdelt efter forfattere/titler fra A til Ø.

³⁰ Bogstaverne A, B og S i protokollerne, der som nævnt gennemsnitlig udgjorde ca. 28% af det samlede udlån.

Fra 1778, hvor den restriktive bibliotekar Møllmann blev afløst af Schlegel, lod det sig igen gøre at få adgang til Det kongelige Bibliotek, og udlånet blev noteret stort set løbende³¹. Udlånet var stadig beskeden, men det steg fra 38 noterede lån i hele året 1781 til 125 i 1787. Denne vækst i udlånet frem til åbningen i 1793 gik parallelt med udviklingen i det litterære liv i Danmark og mere specielt København. Et mål for den voksende litterære aktivitet kan findes i antallet af bogtrykkere³² i København, fra 8 i 1700 til 14 i 1785 og 20 i 1797.

Straks fra Moldenhawers tiltræden skete der en kraftig vækst i udlånet, fra 323 i 1788 til over 1.000 i 1792. Man tør gætte på, at tallet er vokset endnu mere efter den officielle åbning i 1793, men kildematerialet, udlånsprotokollerne, mangler³³. Moldenhawer hævdede selv, at udlånsprotokollen for 1795 indeholdt „beynahe 16.000 Nummern“³⁴. Det gør det såmeget mere beklageligt, at protokollen er forsvundet, så man ikke kan kontrollere dette utrolige tal. Det største år, jeg har talt, 1806, indeholdt kun 5.473 udlån. Selv dette tal gjorde dog formentlig Det kongelige Bibliotek til det dominerende offentlige udlånsbibliotek i København.

I Englandskrigenes og krisens tid, efter rekordåret 1806, skete der en betydelig nedgang i benyttelsen af biblioteket. Som hele kulturlivet i øvrigt gik også biblioteksbenyttelsen tilbage. Tilsvarende virkninger af krige og kriser på kulturlivet har kunnet iagttages andetsteds³⁵. Efter krigens afslutning steg Det kongelige Biblioteks udlån svagt igen, men tallet fra 1806 blev først overgået ved midten af det 19. århundrede.

I alle de undersøgte år var januar gennemsnitlig den største udlånsmåned med ca. 12% af hele årets udlån, mens december var årets

³¹ Det kan af og til ses i protokollerne, at man har „rationaliseret“ ved at indføre udlån for en måned eller to ad gangen.

³² Antallet af trykkerier findes opgjort hos Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600–1810*, 1992, tabel 1.

³³ Udlånstallene for selve åbningsåret var lavere end for 1792, sikkert fordi biblioteket var lukket en del af året med henblik på færdigordning af samlingen før åbningen – biblioteket var i alt fald helt lukket for udlån i maj og juni – se Werlauff 1825, s. 310.

³⁴ I: *Fonden ad usus publicos. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed*, bd. 1, Kbh 1897–1947, s. 176.

³⁵ Alberto Martino: *Lektüre und Leser in Norddeutschland im 18. Jahrhundert. Zu der Veröffentlichung der Ausleihbücher der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel, Chloe. Beihefte zum Daphnis*, 1993, s. 14: Udlånstallet i Wolfenbüttel faldt under Syvårskrigen fra 411 udlånte værker i 1756 til 200 i 1757.

mindste, nok fordi biblioteket synes at have været lukket i årets sidste uger. Der er normalt ingen udlån fra de sidste uger af december.

Det alvorlige fald i bibliotekets udlån i krigs- og kriseårene efter 1807 kan fortolkes som en del af en generel tilbagegang i den litterære aktivitet. Foreløbige resultater af en analyse³⁶ af *Bibliotheca Danica* synes at vise et fald også i bogproduktionen kort efter år 1800. Bevægelserne i udlånstal og bogproduktion foregik ikke parallelt, idet antallet af publicerede titler faldt allerede fra 1801.

Udlånstal og litterært liv omkring år 1800

En sammenligning mellem pligtafleveringstal³⁷ og udlånstal viser klart Det kongelige Biblioteks forøgede betydning efter åbningen, især efter år 1800. Mens pligtafleveringstallet ikke havde nogen tydelig stigende tendens, mangedobledes udlånstallene. Sættes gennemsnitsudlånet for perioden 1790–1809 til 100, udgjorde udlånet 1790 kun 30,8, mens tallene for 1806 og 1809 udgjorde henholdsvis 192,6 og 67,4. Derimod lå pligtafleveringstallet med små udsving konstant uden tendens til vækst i perioden. Derfor var udlånstallet efter 1800 i det dårligste år fordoblet i forhold til pligtafleveringen og dermed forementlig bogproduktionen. I det bedste år efter 1800 var udlånstallet steget til det 6-dobbelte, mens pligtafleveringen samme år endda lå lidt lavere end i begyndelsesåret!

Dermed er ikke sagt, at Det kongelige Biblioteks betydning inden for københavnsk og dansk intellektuelt liv steg tilsvarende, idet man ikke kender udviklingen for byens andre biblioteker eller for de læsendes egne bogkøb. Så længe man ikke ved, hvilken rolle Det kongelige Bibliotek spillede i byens og landets samlede litteraturforsyning, ved man heller ikke, om bibliotekets udlånsprotokoller kan anvendes til at give et billede af læsningen i København i datiden.

Helt nøjagtigt vil man aldrig blive i stand til at besvare spørgsmålet om byens samlede læsning, for Universitetsbibliotekets udlånsprotokoller for tiden før 1854 er borte for altid, og heller ikke for de mindre biblioteker, lejebibliotekerne eller for boghandlerne kan der gives

³⁶ Fremlagt af Berit Ziegler ved et foredrag om „Bogstatistik ca. 1700–1800. Analyser og problemer“ ved seminaret om *Bogen i Danmark i 1700-tallet* på Det kongelige Bibliotek den 12. maj 1993.

³⁷ Se Ilsøe 1992, tabel 8 og 9.

nogen samlet oversigt over udleveringen af bøger. Tilgængelige tal fra andre byer er for eksempel antallet af bibliotekslånere i Stockholm i perioden 1783–1809 – der var 250 benyttede i Stockholms lejevbiblioteker³⁸, og byen havde ingen offentlige udlånsbiblioteker. Stockholm havde dengang ca. 75.000 indbyggere, men i modsætning til København ikke noget universitet. I regerings- og garnisonsbyen Oldenburg³⁹ med dens ca. 5.000 indbyggere så man udlånstal på 264 i årene 1790–1810. Bedømt på denne baggrund syner Det kongelige Biblioteks udlånstal på 1.551 bind fordelt på ca. 200 lånere i 1810 ganske flot⁴⁰.

Moldenhawers tal på „beynahe 16.000“ udlån i et enkelt år falder på denne baggrund stadig uden for rammen af det sandsynlige, men det er tydeligt, at Det kongelige Biblioteks udlån har udgjort en meget betydelig del af det samlede bogudlån i København efter åbningen og inkorporeringen af Suhms bibliotek. Der er på den baggrund næppe tvivl om, at Det kongelige Biblioteks udlån udgjorde en meget stor, måske en dominerende, del af det samlede boglån i København i disse år.

Moldenhawer kom til at stå for den store åbning af biblioteket for offentligheden, selv om han efter de anekdotiske skildringer at dømme ikke netop var en type, man ville forvente i den rolle: „Han var en ægte tysk Professor af den gamle Skole, pudret og friseret, umaadelig overordnet og fornem som en Statsminister, tysk-dansk eller dansk-tysk talende, uforstaaelig i sin Udtale og der til saa spruttende, naar han talte, at man maatte holde sig i Afstand,“ siger Thiele noget uvenligt om sin velynder⁴¹, men han roser ham dog for hans kendskab til bogmasserne, et kendskab, der var nødvendigt, når bibliotekets real-katalog ikke blev ajourført i årene 1798–1816. Da den unge Just Mathias Thiele skulle finde frem til en bestemt bog i magasinet, måtte Moldenhawer stående på gulvet dirigere ham frem ad galleriet med kommandoerne „Lidt til venstre! Stå! Nævn mig en bog! Lidt videre“⁴².

³⁸ Björkman 1992, s. 109.

³⁹ Koolman 1979, s. 213–226.

⁴⁰ Tallet baseres på *optælling* af alle årets udlån og *analyse* af forfattere/titler med begyndelsesbogstav A, B og S samt en lille del af bogstav C (lidt over 28% af årets udlån).

⁴¹ J.M. Thiele: *Af mit Livs Aarbøger*, Bd. 1: 1795–1825, Kbh 1917, s. 124.

⁴² Thiele 1917, s. 125–26. Om katalogen se Povl Johs Jensen: D.G. Moldenhawers Katalog, *Fund og Forskning* 7, 1960, s. 10.

Læsere og bøger i 1782 og 1810

Når man i dag taler om udlån, forestiller man sig næsten udelukkende det udlånte materiale som trykte bøger. Således var det ikke i ældre tid. Den lille sluttede kreds af brugere, som fik adgang før den brede offentlighed, kunne låne alle slags materialer. Dette ses afspejlet i nedenstående tabel over udlånte materialetyper i 1782 og 1810.

Materialetyper 1782 og 1810

År	Bøger	Håndskrifter	Kort	Ukendt type	Alle lån
1782:	35 (40%)	11 (13%)	34 (39%)	7 (8%)	87 stk.
1810:	104 (95%)	0 (0%)	0 (0%)	6 (6%)	110 stk.

Det fremgår klart af tabellen, at der skete en drastisk ændring i udlånets sammensætning i årene omkring åbningen for publikum. I 1782 udgjorde håndskrifter og (håndtegnede) kort størstedelen af udlånet. I 1810 har ikke et eneste udlån kunnet identificeres som håndskrift/kort, og mere end 94% af de analyserede udlån er med sikkerhed identificeret som trykte bøger. Da håndskriftmaterialet er sværere at identificere entydigt end bøger, er en stor del af det udlånte materiale i 1782 (37 af 87 udlån eller 42,5%) ikke entydigt identificeret. De tilsvarende tal for 1810 er 7 uidentificerede lån ud af 111 analyserede (6,3%).

Forskellen hænger sammen med ændringen i lånerskarens sammensætning. I 1782 fik 23 personer lov til at låne på Det kongelige Bibliotek. Af disse er 21 (91,3%) tilstrækkelig velkendte til, at de kan identificeres, heraf 3 personer dog med nogen usikkerhed. I 1810 blev der alene i de ca. 6% af udlånet, der er gennemanalyseret, registreret 67 forskellige personer, hvoraf de 57 (85,1%) kunne identificeres, men kun 32 helt entydigt! Dette skyldes først og fremmest den langt større spredning i lånerskaren. Adgangen var ikke mere kun for de få, men for alle seriøst interesserede. Til gengæld kunne man så ikke mere frit hjemlåne håndskrifter og sjældenheder. De materialer, der blev lånt ud efter 1792, var almindelige bøger.

En stor del af det udlånte materiale i 1782 var som nævnt håndskrifter, ofte af betydelig alder. Selv hvis man ser bort fra håndskrifterne

og kun holder sig til de trykte bøger, mindede gennemsnitsalderen for det udlånte materiale allerede i 1810 langt mere om nutidens fordeling. I 1810 var mere end 2/3 af de udlånte bøger under 30 år gamle. Det tilsvarende tal for 1782 var kun godt 1/3.

Udlånte bøggers alder 1782 og 1810

Aldersgruppe	1782	1810
alder <= 10 år	3 (15%)	18 (24%)
alder <= 20 år	5 (26%)	37 (50%)
alder <= 30 år	6 (35%)	50 (68%)
alder <= 40 år	8 (47%)	55 (75%)
alder <= 50 år	11 (59%)	55 (76%)
alder <= 100 år	13 (74%)	66 (90%)
alder <= 200 år	16 (88%)	71 (97%)
alder > 200 år	2 (12%)	2 (3%)
Total	18	73

Denne tabel omfatter som de følgende analysetabeller kun de trykte bøger, der indgår i analysen. Derfor stemmer totalerne ikke på tværs af tabellerne.

Udtrykt på en anden måde var gennemsnitsalderen for udlånte trykte bøger i 1782 ikke mindre end 72 år! Den ældste bog, der blev udlånt i 1782, var i dette år: Flavius Arrianus' *Arriani de Epicteti dissertationibus Lib: IV (lat:) nunc pr: in luc: editi Jac. Scheggio interprete; acc: Epicteti Enchiridion (lat.) Aug. Politiano interprete. Græca etiam latinis adjunximus*, trykt i Basel 1554. Brugeren var Oluf Worm, teologisk Decanus ved Kommunitetet (en slags „tutor“ for de teologistuderende). Den sjældneste udlånte bog var „krigsbogen“, Joachim Arentses *Ein Buch zusammen gezogen aus vielen probierten Künsten und Erfahrungen wie ein Zeughaus sampt aller Munition anheimisch gehalten werden sol. Daneben auch von Salpeter, Scwebel, Kolen usw. Folgt auch hernacher ein Bericht der Wagenburgk*, trykt i København 1578 i kun ét eksemplar til særskilt brug for kongen – den indeholdt militære hemmeligheder. Den var i 1782 udlånt til major Heinrich Otto von Scheel, der fra 1781 var i færd med at udgive *Frederik IVs Krigshistorie* med særlig kongelig tilladelse og understøttelse.

I 1810 var gennemsnitsalderen reduceret til 39 år, et tal, der minder meget om aldersfordelingen i nutidens udlån fra biblioteket⁴³. Dette års ældste udlånte bog var dog endnu ældre end det ældste udlån i 1782 – det var Arnobius Afers *Arnobi Disputationum adversus gentes libri octo primum edit: studio Fausti Sabæi*, trykt i Rom 1542. Bogen var udlånt til Svend Borchmann Hersleb, der var adjunkt ved Metropolitanskolen, tidligere havde været læsesalsinspektør på Det kongelige Bibliotek, og senere blev professor i teologi og hebraisk ved det nye universitet i Christiania.

Den meget store forskel mellem 1782 og 1810 hænger uden tvivl især sammen med en begrænsning i udlånet af ældre og mere sjældent materiale. Forespørgsler på dette kunne og måtte siden 1796 henvises til læsesalen, når brugerkredsen ikke mere var begrænset til de få.

Den største og mest dramatiske ændring i den aldersmæssige fordeling af det udlånte materiale skete altså i de 28 år fra 1782 til 1810. Hvad der er sket af ændringer i de 184 år siden da, er i denne henseende kun småting.

Også med hensyn til den sproglige fordeling af de udlånte bøger skete der forskydninger i perioden. I begge de undersøgte år var over halvdelen af de udlånte bøger fordelt på to af sprogene, latin og tysk. Et eksempel på latinens stærke stilling i 1782 er det, at Ralph Cudworth's store filosofiske syntese *Systema intellectuale hujus universi, seu de Veris naturæ rerum originibus commentarii ... Joannes Laurentius Moshemius, ... omnia ex anglico latine vertit .. variisque observationibus et dissertationibus ... auxil*, Tomus 1–2, Jenæ 1733, som Det kongelige Bibliotek havde både i den engelske originaludgave og i den anførte latinske oversættelse, var udlånt ikke på engelsk, men på latin, og det endda til en låner, Frederik Sneedorff (1760–1792), der på sin store udenlandsrejse 10 år senere tilbragte lang tid i Storbritannien.

Forskellen på sprogfordelingen i de to udlånsår 1782 og 1810 er, at tallene for de to førende sprog latin og tysk er byttet om. Latinen var i tilbagegang til fordel for moderne sprog, og det ville først og fremmest sige tysk. De øvrige moderne europæiske sprog var næsten helt betydningsløse, bortset fra dansk, der dog havde en meget mindre andel af udlånet i 1810 i forhold til tidligere. Denne ændring hænger sam-

⁴³ Jvf. Jens Chr. Poulsen, John T. Lauridsen & Sten Barfort: *Brug og Bevaring*, 1992, tabel DA/UA 1, s. 146.

Udlånte trykte bøger fordelt på sprog

	1782	1810
Dansk	4 (23%)	10 (14%)
Tysk	4 (23%)	25 (34%)
Latin	6 (31%)	16 (22%)
Norsk/Oldnordisk	1 (3%)	0 (0%)
Engelsk	1 (6%)	5 (7%)
Fransk	2 (9%)	7 (10%)
Italiensk	0 (0%)	4 (5%)
Græsk	1 (6%)	5 (7%)
Svensk	0 (0%)	1 (1%)
Total	18	73

Denne tabel omfatter som den foregående og de følgende analysetabeller kun de *trykte bøger*, der indgår i analysen. Derfor stemmer totalerne ikke på tværs af tabellerne.

men med et fald i udlånet af den nationale og nordiske historie til fordel for verdenshistorien.

Bibliotekets faggrupper

Det kongelige Biblioteket var på denne tid og frem til udvekslingen med Universitetsbiblioteket i 1930'erne et sandt universalbibliotek, der dækkede alle fag. Til belysning af bibliotekets funktion i samtiden vil det være af interesse at få et overblik over, hvorledes udlånet fordelte sig på faggrupper. Hvis en fagsystematisk oversigt skal kunne sige noget om en epokes forbrug af videnskabelig litteratur, bør den være baseret på en faglig opdeling, der er samtidig med udlånet. En sådan haves for Det kongelige Biblioteks bøger i form af Moldenhawers systematiske katalog.

For at få et overblik over fordelingen af det udlånte materiale på fagene, er de udlånte bøger derfor opdelt i en fagsystematik, baseret på Moldenhawers systematiske Katalog over bibliotekets samlinger. Jeg har så vidt muligt forsøgt at fastslå den oprindelige Moldenhawerske katalogsignatur, også for de kataloger, der er omarbejdede eller omskrevne. For de afgivne bøgers vedkommende har det i en del tilfælde ladet sig gøre at finde bogen ved hjælp af materiale i Det kongelige Biblioteks

arkiv (udgåede kataloger). I de tilfælde, hvor bogen ikke har kunnet placeres i Moldenhawers systematik, indgår den ikke i fagfordelingen. Bøgerne fra Danske Afdeling, der har en særskilt systematik af senere oprindelse, er i den forbindelse indpasset i de hovedfaggrupper, som jeg har opstillet på basis af Moldenhawer-katalogens Folio-række. Folio-rækken er valgt som den mindst „udfoldede“, der bedst kan danne udgangspunkt for en oversigt med få hovedgrupper. Det har været nødvendigt for mig selv at udarbejde denne systematik, idet de i daglig brug værende oversigter baserer sig på katalogen efter omskrivninger fra Christian Bruuns tid og fra begyndelsen af vort århundrede⁴⁴. Disse oversigter er jo udarbejdet til nutidig, praktisk brug. Samtidig er en af hovedkilderne til de hidtil givne historiske oversigter over Moldenhawers systematik, Christian Molbechs omtale i *Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst* 1829, ikke uden fejl. De hovedgrupper af fag, som jeg har anvendt ved analysen af udlånet, ses nedenstående⁴⁵. I tabellen over faggrupper er samtidig anført deres respektive størrelse i antal bind og som % af hele bestanden i det pågældende format. Bestandsoptællingen findes bevaret som en sammentælling bagest i hver katalog, foretaget umiddelbart efter afslutningen af katalogiseringen. Optællingen er kun bevaret for folioformatet. Den er, så vidt jeg ved, aldrig før forsøgt anvendt til at belyse samlingens fagmæssige profil i begyndelsen af det 19. århundrede, og må selvfølgelig anvendes med stor varsomhed – folioformaterne kan ikke uden videre antages at være fordelt fagmæssigt på samme måde som resten af biblioteket. Det er imidlertid den eneste optælling af de enkelte faggruppers størrelse i datiden, der nogen sinde er fremdraget!

Når jeg har lagt så stor vægt på at finde de udlånte bøgers oprindelige systematiske plads i Moldenhawer-katalogen, skyldes det, at Moldenhawers systematik er samtidig med de analyserede udlånsår. Ganske vist

⁴⁴ Palle Birkelund: Indledning (i: *Det kongelige Bibliotek. Udenlandske Afdeling. Nyere Samling (1950-): Systematisk Katalog. Artikler om Katalogen og dens historie*, 1983), s. 9. Den aktuelle oversigt: *Det kgl. Bibliotek. Udenlandske Afdeling. Ældre Samling (-1949). Systematisk Katalog – Fagskemaer* viser naturligvis katalogen i sin nuværende form, dvs. med de nye særkataloger for Filosofi (Filos.), Asien (As.), Afrika (Afr.) og Samfundsvidenskaber (Sfv.).

⁴⁵ En mere udførlig oversigt over Moldenhawers systematik har jeg givet i min biblioteksskoleopgave fra 1992 med samme titel som denne afhandling (tilgængelig i Det kgl. Biblioteks Danske Afdeling).

Moldenhawers Katalog, Folio-rækken, oversigt

katalognr. & Fag (hovedgruppe)	Antal bind*	% af total
1-4 Teologi	5521	24,80%
5-7 Jura: Kanonisk og Civil Ret	3335	15,00%
8 Medicinske fag	678	3,00%
9 Filosofiske og matematiske fag samt krigsvæsen	1793	8,00%
10 Naturfag, tekniske og økonomiske fag**	1124	5,00%
11-15 Geografiske, Arkæologiske og Historiske fag	6050	27,20%
16 Græske og Romerske Klassikere	1855	8,30%
17-19 Filologiske, Boghistoriske og Kunsthistoriske fag	1582	7,10%
186 Sverige	345	1,50%
Samlet antal bind i foliokataloger	22283	100,00%

*: Bindtallet er det i katalogerne angivne fra optællingen 1831-35

** : Bindtallet for Naturfag, tekniske og økonomiske fag er beregnet ud fra katalogets sidetal, idet optælling mangler.

blev katalogen først nedskrevet i årene 1816-29, men den baserer sig som fastslået af Povl Johs Jensen⁴⁶ på bøgernes opstilling som den var tilendebragt allerede før åbningen for offentligheden i 1793. Werlauff bekræfter i sin bibliotekshistorie⁴⁷, at der i 1793 fandtes en fuldstændig „Realkatalog, ordnet i Fascicler endog efter de specielleste Underafdelinger, for største Delen af Moldenhawer selv, der selv også opskrev flere tusinde Titler“ Katalogen var ifølge Werlauff en seddelkatalog. Faktisk kan systematikens historie føres endnu længere tilbage, idet den i hovedtræk findes skitseret allerede af Moldenhawers forgænger Jon Erichsen i hans indberetning for året 1785⁴⁸: „saa bliver og de Bøger, der angaae de under et saadant Fag hørende enkelte Videnskaber, at inddeele og ordne efter den selvsamme Indretning og Plan, som vore Tiders Lærde have vedtaget for saadanne Videnskaber“.

⁴⁶ Jensen 1960, s. 10.

⁴⁷ Werlauff 1825, s. 307f.

⁴⁸ Aftrykt i uddrag i: Chr Bruun: *Til Erindring om Jon Erichsen, Bibliothekar ved det store kongelige Bibliothek paa Hundred-Aarsdagen efter hans Død*, 1887.

Moldenhawers katalog var lige som Erichsens katalogplaner opbygget som en afspejling af videnskaberens samlede system,⁴⁹ som man så det i tiden omkring år 1800. Muligvis var Moldenhawers katalog inspireret fra Göttingen⁵⁰ – men den af Povl Johs Jensen påviste overensstemmelse er med en lærebog fra Göttingen, ikke med katalogen, og – som han selv siger – lignede de fleste teologiske lærebøger i samtiden hinanden i deres systematiske opbygning. Grundlaget for Moldenhawer-katalogen var den gamle realkatalog⁵¹, der byggede på den opstilling af bøgerne, der var tilendebragt i 1793. Realkatalogen var i brug i alle årene op til den Moldenhawerske katalogs afslutning, selv om den ikke som Moldenhawers var tilgængelig for publikum⁵².

De udlånte bøger fordelt på fagområder

Ud fra den etablerede systematik kan udlånet i de to år inddeles i 9 hovedfaggrupper for hver af de to hovedsamlinger. Resultatet ses i skemaet nedenfor.

Som det fremgår af tabellerne lå nogle fags andel af udlånet forbløffende konstant. Teologi var næsten uændret fra 1782 til 1810 for både danske og udenlandske bøgernes vedkommende. Til gengæld er ændringerne for andre fags vedkommende overraskende store. En del af de tilsyneladende markante ændringer kan skyldes skævheder i materialet – for 1810's vedkommende er der kun systematiseret ca. 6% af det totale udlån ligesom der i 1782, hvor hele årets udlån er med, kun var tale om i alt et meget beskedent antal udlån.

Alligevel er der tale om en tendens, når de latinske klassikeres andel af udlånet synes at falde, mens græsk begyndte at figurere blandt de udlånte sprog. Det er i den forbindelse interessant, at en stor del af det betydelige udlån af latinske klassikere i 1782 gik til ikke-fagfolk som

⁴⁹ „Det videnskabelige katalogiseringssystem“, jvf. Ilse Schunke: Die Systematischen Ordnungen und ihre Entwicklung. Versuch einer geschichtlichen Übersicht, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 44/Berlin 1927, s. 377-400, jvf. også Jensen 1960, s. 1.

⁵⁰ Jensen 1960, s. 14. Se endvidere Mogens Weitemeyer: Det kongelige Biblioteks kataloger for halvandet århundrede siden, *Fund og Forskning* 14, 1967, s. 61. Ekkard kan derfor næppe som tidligere antaget danne en forbindelse fra Göttingen til Moldenhawers katalog.

⁵¹ Jensen 1960, s. 10.

⁵² Weitemeyer 1967, s. 60.

Udlånte trykte bøger fordelt på hovedfaggrupper

Faggrupper	Udlån				Bogbestand				
	1782				Udenlandske Afdeling				
	1. UA		2. DA		1831/35 (i folio)				
Teologi	2	11%	1	7%	8	11%	2	9%	24%
Jura	0	0%	0	0%	1	1%	9	39%	15%
Medicin	0	0%	0	0%	1	1%	1	4%	3%
Filosofi/matematik/Krig	1	6%	1	7%	1	1%	0	0%	8%
Naturfag, teknik/økonomi	1	6%	0	0%	2	3%	0	0%	*5%
Geogr./arkæol./historie	3	17%	8	53%	25	34%	4	17%	27%
Græsk-latinske klassikere	7	39%	0	0%	9	12%	1	4%	8%
Filologi/boghist./kunst/skønlit.	0	0%	3	20%	23	32%	5	22%	7%
Sverige	4	22%	***		3	4%	***		2%
Norges topografi og historie mv.	**		2	13%	**		1	4%	**
Antal bøger i alt	18		15		73		23		22283
Fordeling mellem DA og UA		55%		45%		76%		24%	

Denne tabel omfatter som de foregående analysetabeller kun de trykte bøger, der indgår i analysen. Derfor stemmer totalerne ikke på tværs af tabellerne.

UA = Udenlandske Afdeling; DA = Danske Afdeling; Bestandsstillingen fra 1831/35 dækker kun UA. Katalogen for DA blev først til flere årtier senere.

* Bestandsstallet for Naturfag, teknik/økonomi i Udenlandske Afdeling er beregnet, da bestandsregistreringen fra 1831/35 mangler i denne katalog.

** Faggruppen findes kun i Danske Afdeling

*** Faggruppen findes kun i Udenlandske Afdeling

kammerjunker Schlanbusch, der plejede sine litterære interesser ved at læse klassikerne. I 1810 havde fransk skønlitteratur erstattet den latinske, jvf. den voldsomme vækst i gruppen filologi m.m. i Udenlandske Samling. Den græske litteratur på originalsproget blev derimod udlånt til specialisterne.

Interessant er det også at iagttage, hvorledes de historisk-topografiske interesser forskød sig fra Norden til den øvrige verden. Samtidig med en fordobling af udlånet i Udenlandske Afdelings afsnit med geografi og historie svandt det tidligere meget betydelige udlån i svensk og norsk topografi og historie ind. Romantikens epoke var den nordiske følelses tid, men forskningen i den nordiske fortid tilhørte tilsyneladende Suhms og Schönings epoke: 53% af det danske udlån i 1782 var Danmarkshistorie m.v., samtidig med at 13% angik Norge og 22% af det udenlandske udlån vedrørte Sverige. De tilsvarende tal i 1810 var: 17%, 4% og 4%. Til gengæld steg udlånet vedrørende udenlandsk geografi og historie i øvrigt fra 17% til 34%. Man skal i den forbindelse tage med i betragtning, at to enkelte lånere tegnede sig for en helt uforholdsmæssig stor del af udlånet i 1782: Heinrich Otto von Scheel, der var i gang med sit store værk om *Frederik IVs Krigshistorie*, og Christian Jochum Pontoppidan, som arbejdede på sine kort over Skandinavien. Det var dog kun Scheels lån, der vejede tungt blandt de trykte bøger, og det var langt fra kun ham, der lånte bøger og manuskripter om Skandinavien. Thorkelin, Suhm, P. T. Wandal og flere andre trak i samme retning. Det er i øvrigt de samme studieområder, som allerede Werlauff fremhævede som dem, hvor man især kunne iagttage bibliotekets betydning for videnskaberne i 1780erne.⁵³

Meget svagt stod tilsyneladende naturvidenskaberne i begge de undersøgte år. Det skal dog bemærkes, at der netop for naturvidenskaberne er særlige problemer med at identificere de udlånte bøger og deres systematiske plads, fordi de fleste af disse bøger er overflyttet til andre biblioteker. Således fremgår det af udlånsprotokollen, at H.C. Ørsted i 1810 lånte George Adams: *An essay on electricity* (London 1784 eller senere), men bogen findes i dag hverken i Det kongelige Bibliotek eller i Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek og er derfor ikke talt med i den systematiske opgørelse. Det fremgår endvidere, at der ikke var nogen særlig sammenhæng mellem samlingens størrelse på et bestemt fagområde og udlånets. Dette kan være et optisk bedrag,

⁵³ Werlauff 1825, 254ff.

fremkaldt af det spinkle talmateriale, der imidlertid for 1782 faktisk er det fuldstændige tal.

Det enkelte værk, der var mest udlånt blandt de undersøgte 6% i 1810 var Peder Kofod Ancher: *En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes*, 1.- 2. Deel (Kbh. 1776), som optræder 4 gange iblandt de ca. 100 lån. Den hyppigst optrædende titel var J. W. v. Archenholz' tidsskrift *Minerva. Ein Journal historischen und politischen Inhalts. Herausgeg. v. J. W. v. Archenholz* (Berlin & Hamburg 1793 &ff.), der optræder 7 gange ud af de 100 med forskellige bind. En lang række bøger optræder 2-3 gange. Det skyldes især, at der tilsyneladende kun blev udleveret 1 bind ad gangen af et bestemt værk, så låneren måtte først aflevere bind 1 af „*Leben des Tristram Shendy*“ (sic! – bogen blev læst i tysk oversættelse – tysk og latin var de foretrukne fremmedsprog), inden han kunne få bind 2 af Laurence Sternes roman. I 1782 var udlånet af bøger så beskedent, at det ikke lader sig gøre at udpege nogen særlig populær bog. Til steady-sellers hørte den store dansk-franske ordbog Hans v. Aphelens *Grand dictionnaire royal danois et françois 1-3* (Kbh. 1772-75). Den optrådte i forskellige udgaver ikke bare som helt ny i 1782, men også i 1810. Ordbogen var for øvrigt også i brug på læsesalen omkring 1796-99.

Bibliotekets lånere

For at få et overblik over, hvilken personkreds, der havde adgang til biblioteket, er der foretaget en rubricering af de identificerede personer i følgende hovedgrupper, dannet efter mønster fra Mechthild Raabes store værk om Wolfenbüttel. Jeg har dog måttet foretage en tilpasning, fordi de to byer og deres biblioteker var meget forskellige – i Wolfenbüttel mest lystlæsning for hof og borgere, i København et videnskabeligt miljø.

Gruppe 1 i min inddeling af brugerne omfatter bibliotekets oprindelige brugerkreds. Det kongelige Bibliotek var Kongens bibliotek, til brug for ham selv, hans embedsmænd og hans omgangskreds. Gruppen kunne underopdeles yderligere – f.eks. kunne centraladministration og domstole udskilles fra hoffet. Jeg har valgt ikke at foretage en yderligere opdeling her på grund af det beskedne talmateriale. Kun gruppe 2, bibliotekets egne ansatte, og gruppe 3, militæret, der egentlig hører med til samme kreds, er skilt ud. Gruppe 2, bibliotekets ansatte, fordi dette tal må fraregnes, hvis man er interesseret i bibliotekets virke udadtil. Gruppe 3, fordi militærpersonerne måtte for-

modes at have en tydeligt særpræget lånerprofil. De følgende grupper: 4, gejstligheden, 5, lærerne, og 6, universitetet, er udskilt som de betydeligste enkelte brugergrupper uden for den oprindelige benyterkreds. Grupperne 7 og 8 er restgrupper af personer, der ikke hører til hverken den oprindelige benyterkreds eller de tre betydeligste „nye“ enkeltgrupper. Hvis man fordeler bibliotekets lånere i 1782 og 1810 på de anførte grupper opnår man følgende resultat:

Fordeling af lånerne på erhvervsgrupper 1782 og 1810

Erhvervsgruppe:	1782	1810 A
1 Hof/regeringen/civilforvaltning	9 (43%)	12 (21%)
2 Ansatte ved biblioteket selv	1 (5%)	3 (5%)
3 Militæret	3 (14%)	7 (13%)
4 Gejstligheden	1 (5%)	6 (11%)
5 Lærere ved latinskoler, folkeskoler mv.	0 (0%)	7 (13%)
6 Universitetet	5 (24%)	15 (27%)
7 Frie forfattere/lib. & borgerl. erhverv	2 (10%)	5 (9%)
8 Andre/uden sikkert gruppertilhør	0 (0%)	1 (2%)
Identificerede lånere i alt	21	57

Til sammenligning kan anføres, at ved det tidligere nævnte Hertugelige Bibliotek i Oldenburg⁵⁴ var hof og adel langt den største enkeltgruppe med mere end en trediedel af lånerne, mens de øvrige grupper gennemgående var meget små.

Også i sammensætningen af lånerpopulationen var der tydeligvis sket en ændring fra 1782 til 1810. Endnu i 1782 var biblioteket først og fremmest kongens og hans embedsmænds. Hoffet og Centraladministrationen udgjorde langt den største gruppe, en plads de i 1810 havde måttet afstå til Universitetet og byens skoler. Gode eksempler på lånere fra hoffet 1782 er mændene fra kronprinsens paladsrevolution 1784: Niels Ditlev Riegels (pagehofmester hos dronning Juliane Marie) og Theodor Georg Schlanbusch (kammerjunker hos kronprins Frederik). Karakteristisk for hoffets boglån var den vide spredning på almindelige værker – fra Middletons *Life of Cicero* til Johann Heinrich Sulzers

⁵⁴ Koolman 1979, s. 218.

Geschichte der Insecten (begge lånt af Schlanbusch i 1782). I 1810 var hoffet derimod alene repræsenteret ved Alfonso Maria de Aguirre y Gadea, greve Yoldi, (spansk gesandt ved det danske hof 1800–14, derefter knyttet til hoffet på anden måde), som lagde grunden til sin viden om og interesse for konkyliologien med lånet af en bog derom fra Det kongelige Bibliotek.

Ud over hoffet optrådte i 1782 en snæver kreds af historisk-filologiske forskere som lånere. Fremhæves kan Suhm, Thorkelin og Ove Malling. Den sidstnævnte brugte biblioteket i forbindelse med udarbejdelsen af sin bog om *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerer*⁵⁵, og Christian Jochum Pontoppidan, som lånte materiale til sine kendte og nøjagtige kort. Sammen med krigshistorikeren major Heinrich Otto v. Scheel (*Frederik IVs Krigshistorie*, 1785) var Pontoppidan den største låner i 1782, idet disse to lånere alene stod for størstedelen af årets lån. Blandt de mere interessante enkelte udlånte værker kan nævnes *Flatøbogen*, lånt til en ellers ubekendt (engländer?) ved navn Mathew.

Billedet af en eksklusiv kreds af lånere i 1782 forrykkes ikke væsentligt, hvis man kaster et blik i protokollerne for årene omkring 1782. Også 1781 og 1783 præges udlånsprotokollerne af navne som Suhm, Thorkelin, Scheel, Thorlacius og Nyerup.

Også i 1810 kunne man mønstre rækker af kendte navne blandt lånerne: historikere som Grundtvig og Engelstoft, digtere som Oehenschläger og Abrahamson eller naturvidenskabsmænd som H.C. Ørsted. Alligevel var lånerskaren 1810 i langt højere grad end i 1782 et bredt udsnit af litterært interesserede og hyppigt ganske ukendte navne.

Påfaldende ved ændringen fra 1782 til 1810 er endvidere den store spredning til andre grupper af „seriøse læsere“, såsom gejstlige og lærere ved latinskoler m.m. Eksempler er Svend Borchmann Hersleb (adjunkt ved Metropolitanskolen 1810–12) og Christopher Hansteen (lærer i matematik ved latinskolen i Frederiksborg). Disse to blev få år senere udnævnt til professorer ved det nyoprettede universitet i Christiania (Oslo) og var blandt den lange række af personer fra Kongens København år 1810, som blev den nye norske stats elite. Nævnes kan også Georg Sverdrup, der dengang endnu var professor i København.

Udviklingen i København var tilsyneladende ganske parallel med forholdene ved Det kongelige Bibliotek i Berlin, hvor professorer og

⁵⁵ 2. oplag, Sorø 1783.

„En låner“ på Det kgl Bibliotek. Pennetegning af C. F. K. Molbeck fra tiden mellem 1848 og 1852. (Det kgl. Bibliotek).

studerende i 1829 udgjorde tilsammen 57% af brugerne⁵⁶. Den konstaterede ændring i sammensætningen af Det kongelige Biblioteks lånerskare fra 1782 til 1810 kan tjene som skoleeksempel på den overgangsfase, som de store europæiske biblioteker gennemgik i samtiden: fra fyrstebibliotek til offentligt bibliotek.

Konklusion

Resultaterne af undersøgelsen peger tydeligt på, at Det kongelige Biblioteks udvikling i årene 1778–1810 er ganske typisk for datidens store biblioteker.

Det er udviklingen fra fyrstebibliotek til offentligt bibliotek, der afspejler sig i de ændringer, som skete i udlånets og brugergruppens sammensætning.

I 1782 var brugerne kongehoffet og embedsmændene, samt de få kulturpersonligheder med behov for særlig sjældne værker – det var Luxdorps og Suhms tid.

⁵⁶ Busaz 1976, s. 155. Også i Wolfenbüttel kan der iagttages samme tendens: andelen af professorer og studenter blandt lånerne var lille (under 1%) og svingende, men tilsyneladende med en stigende tendens – se Raabe 1984, bd. 2, s. 625.

I 1810 var brugerne navnlig universitetet og kredsen omkring det – det videre lærdomsmiljø. Mange flere enkeltpersoner end tidligere havde fået adgang, og adgangen beroede ikke på særlige forbindelser, men på at man opfyldte de få krav, der blev stillet.

Af brugerkredsens betydelige udvidelse og ændringen i dens sammensætning måtte følge en ændring i de udlånte materialer. Dels fordi de nye brugere ikke var så specialiserede – ganske almindelige trykte bøger kunne gøre det. Men også fordi der var en nødvendig sammenhæng mellem „liberalitet“ med hensyn til de personer, der fik adgang, og „restriktivitet“ med hensyn til de udlånte materialer. Når man åbnede for en videre personkreds, var det nødvendigt at lukke for udlån af de mere kostbare materialer. Derfor: ikke flere håndskrifter, ikke så mange gamle bøger.

Denne ændring afspejler også i nogen grad videnskabernes udvikling. „Omsætningshastigheden“ er jævnt voksende inden for de fleste videnskaber. Jo mere den videnskabelige produktion er vokset, jo mere indsnævres feltet af den anvendte litteratur til det nyeste.

Også forandringerne i udlånets fagmæssige sammensætning afspejler utvivlsomt strømningerne i den videnskabelige verden, selv om det er vanskeligt at pege på præcise sammenhænge. Pudsigt er det, at udlånet af bøger angående nordisk og dansk historie oplevede en forholdsmæssig stærk tilbagegang samtidig med romantikken, der efter almindelig opfattelse netop stod for det nationale og nordiske, sammenlignet med det internationale 18. århundrede. Men det var altså det 18. århundredes strømninger af oplysning og præromantik, der satte gang i udforskningen af den hjemlige historie – Suhm, Malling, Schöning, Langebek og mange flere.

For alvor interessant ville betragtningen over fagopdelingen selvfølgelig blive, hvis man konkret kunne relatere den til samtidens videnskabelige produktion. Der har ikke inden for rammerne af denne undersøgelse været mulighed for dette, men en sammenligning med produktionen af skrifter fra Videnskabernes Selskab ville uden tvivl kunne give et fingerpeg⁵⁷.

Undersøgelsens resultater tyder endvidere på, at Det kongelige Biblioteks betydning for landets videnskabelige og intellektuelle liv er større end hidtil antaget. For tiden før 1793 var biblioteket kun en leverandør blandt de mange i datidens København – Suhm, Thott, Universitetsbiblioteket var hver for sig betydeligere end Det kongelige

⁵⁷ Jeg skylder Kai Hørby tak for denne henvisning.

Bibliotek. Tallene og sammenligning med Stockholm og Oldenburg lader imidlertid ingen tvivl tilbage om, at Det kongelige Bibliotek efter foreningen med det Suhmske blev det mest betydningsfulde udlånssted i København i årene umiddelbart omkring 1800.

Dette har hidtil ikke været almindelig erkendt, blandt andet fordi der aldrig før har foreligget eksakte tal for udlånet fra noget bibliotek i Danmark for tiden omkring år 1800, og indtil de seneste år kun meget få tal fra nogen biblioteker i verden.

SUMMARY

CHRISTIAN KAATMANN: „*A buried treasure.*“ *An investigation of the Royal Library's lending 1778-1820.*

Since library history has primarily concentrated on the history of the collections, the history of their use has for the most part been a neglected discipline. This is also true of the history of the Royal Library, even though it is the only library in Denmark with source materials for a systematic investigation of lending as far back as 1778 in the form of the preserved lending records. These records still exist, with the exception of certain lacunae, in a complete series up to the 1930s.

The present article contains complete statistics on lending for the earliest period, 1778-1820, and an analysis of both the material lent and the library's users in two selected years, 1782 and 1810.

The period of investigation covers both the period before and after the decisive change made in November, 1793, when the library was opened to the public.

Opening the library to the public brought about drastic changes in both the quantity of loans and the composition of the user group. The library was transformed from the domain of the king, the court and a few privileged scholars to being open to all students and other interested citizens. After 1793, students and faculty at the University of Copenhagen in particular made up a large part of the user group.